

## Az 1719-es udvarhelyszéki pestisjárvány történetéhez

A XVIII. század első évtizedeiben végzett gazdasági jellegű (adózási és vagyonfelmérések), valamint a katonai és hűségeskü letételi lajstromok közzététele során, a népesség számának alakulása kapcsán az elmúlt években Pál-Antal Sándor újra kiemelte az említett időszakban a Székelyföldet is súlyosan érintő pestisjárványokat, amelyek legújabb kutatások alapján az itteni lakosság mintegy harmadának – egyes területeken ezt is meghaladó méretű – pusztulását, kisebb részt elvándorlását eredményezték.

A Semmelweis Orvostudományi Egyetem nagysikerű, a székelyföldi múzeumokban is bemutatott *Démoni ragály: a pestis* című kiállítása újabb lökést adott a hasonló tematikájú székelyföldi kutatásoknak, így majdnem párhuzamosan jelentek meg Csík-, Három- és Udvarhelyszékekre vonatkozóan a korszak legnagyobb méretű, 1717–1719 közötti járványát tárgyaló dolgozatok. Ezek alapján ismerjük, hogy az említett időszakban a pestis Háromszéket érintette a legsúlyosabban, ahol a kortárs br. Apor Péter háromszéki főkirálybíró szerint a halottak és elbujdosottak száma megközelítette húszezer lelket,<sup>1</sup> de az áldozatok száma Csíkban is meghaladta a 11 ezret.<sup>2</sup> Hasonló volt a helyzet Udvarhelyszéken is,<sup>3</sup> ahol szűk évtized alatt kétszer is felütötte fejét a döglletes járvány. Alábbi közlésünkben a járvány udvarhelyszéki elterjedésével, illetve 1719. évi kiújulásával kapcsolatban teszünk közzé egy újabb, eddig ismeretlen levéltári forrást.

A Rákóczi-szabadságharc utolsó éveiben, feltehetően a török uralom alatt álló Temesvárról terjedt át a pestis Magyarországra, és vele azonos időben Erdélybe is. Székelyföldre Cserei Mihály krónikája szerint Moldva felől érkezett a járvány és legkorábban Gyergyóban jelentkezett, ahová a kurucok elől korábban kimenekült gyergyói cigányok hurcolták be. Csík- és Háromszéken ugyan nem terjedt el, de Maros és Udvarhely székek vidékét súlyosan érintette 1710-ben: a krónikás (nyilvánvalóan túlzó)

tudósítása szerint Udvarhely-, illetve Marosszéken egyaránt 18 ezer áldozatot követelt.<sup>5</sup>

Még élesen élt a korábbi évtized pusztításainak réme, amikor 1717 tavaszán emberemlékezet óta nem látott erővel jelentkezett újra a járvány. A Főkormányzék és a katonai hatóságok minden igyekezete, a hetivásárok betiltása, a szigorú büntetések terhe alatt elrendelt óvintézkedések ellenére Fogaras vidékén újra felütötte fejét a pestis, amely ezúttal délről, Havasalföldről terjedt át Erdélyre, majd hamar átragadt a nagyobb szász városokra, Szebenre, Segesvárra és főleg Brassóra.<sup>6</sup> A tél beálltával időszakosan megszűnt, a következő év során azonban hosszú ideje nem látott, másfél éven is átnyúló szárazság is társult hozzá. A csapadék hiányában a termékek sorra elmaradtak, a gabona ára az egekbe szökött. Az éhező, a császári seregek bekvártélyozásának és az adóterhek súlya alatt roskadozó székelység 1718 nyarán írásban is benyújtotta panaszait a Guberniumhoz, amelyben jelezte a lakosság remény-

telen helyzetét: gabona hiányában az emberek gyökereken és vadgyümölcsökön élnek, már halálesetek is előfordultak, mások pedig elbujdosásra készülnek.<sup>7</sup> A sorozatos előterjesztések<sup>8</sup> azonban alig találtak meghallgatásra. Mindez végül a népesség tömeges elvándorlását eredményezte.

Az 1719. év tavaszán újra jelentkezett a pestis, a gócpontok ezúttal is az országos vásáraikról híres szász városok: Brassó mellett Segesvár, illetve Medgyes és vidékeik voltak. Ide kíváncsnak Árva Bethlen Kata emlékiratának fehéregyházi környezetéről, férje haláláról, kisfia dajkájának megbetegedéséről, Bethlen Sámuel nevű testvérbátyjához Bonyhára, majd onnan északra, a család árokaljai birtokára való meneküléséről szóló részei. Férjéről, a huszonkettedik életévében elhunyt Haller Jánosról így emlékezett: „*Ez hazában 1719. esztendőben, a pestis nagymértékben uralkodván, mindenfelé elkezdődött a mi jószágainkban is, mind Rétenben, mind Hévízen, s minket szorított Fejéregyházára, ahol még nem volt. Ott lévén mi, az én uramat pünkösöd előtt egy héttel [június 1. – szerk. megj.], estve a hideg erősen kileli, s naponként rosszabbul is kezd lenni, úgyhogy eszén kívül is sokat beszélene. De én afféle dolgokhoz akkor nem tudván, meg sem gondoltam, hogy pestis legyen. Volt Meggyesen egy híres borbély, ki belső kúrával is szokott volt orvosolni, én ezt elhoztam, ki is pestisnek lenni mindjárt megismerte; de senkinek akkor semmit nem szólnván felőle, nagy szaporán elébb állott onnét.*”<sup>9</sup>

Az óvintézkedések eredménytelensége újabb utasítások kibocsátására késztették a Főkormányzékot, amelyeket Udvarhelyszék előljáróságáéppen az említett napon (június 1.) továbbított a falusbírók számára. A parancs a vesztegzárak megerősítéséről, a fertőzött települések élelmezéséről, valamint a vásárok tartásának, a külső vásárokról való kijárásnak tilalmáról rendelkezett.<sup>10</sup> A Segesvárról kapott írásbeli jelentésre hivatkozva a főkormányzék utasítás szigorúan meghagyta, hogy a fertőzött helyekről senki, mások csak a német katonai hatóságoktól vagy a főkirálybírótól szer-



Pápai Páriz Ferenc:  
*Pax Corporis.*  
Kolozsvár, 1695.



*Segesvár látképe keletről.  
Conrad von Weiss tollrajza (1735)*

zett útlevelel menjenek be a városba, a kijelölt útvonalat szigorúan megtartva.

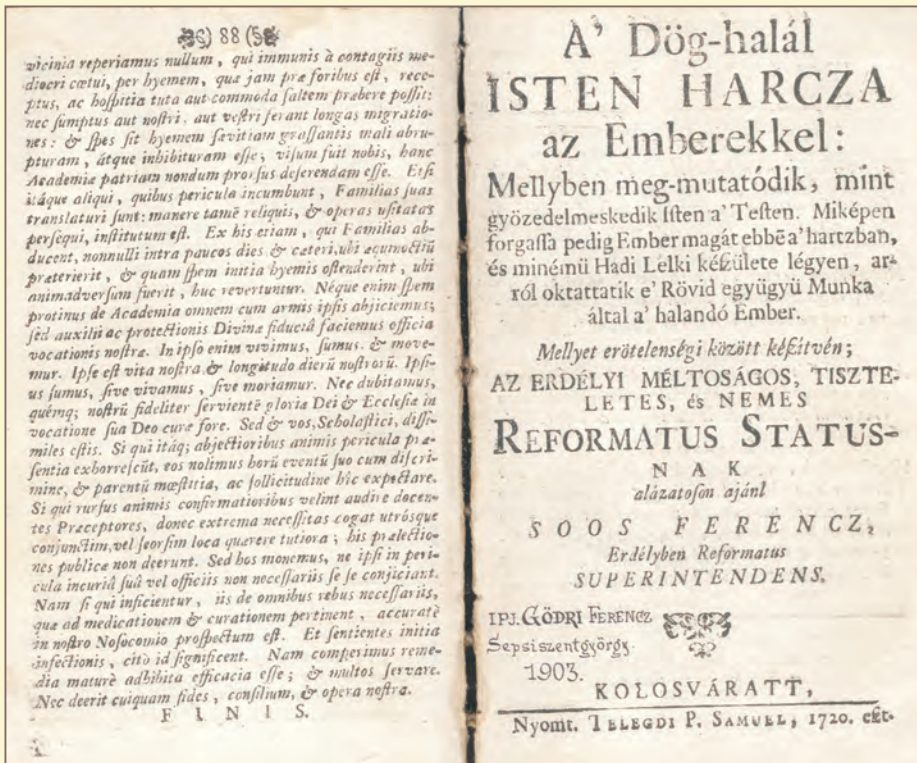
Az említett segesvári levelet – a Főkormányshézzel párhuzamosan – Udvarhelyszék elöljárósága is megkapta. Nagysolymosi Koncz Boldizsár udvarhelyszéki jegyzőhöz 1719. május 22-én intézett levelében Georg Kelpius segesvári elöljáró éppen néhány, magukat udvarhelyszéki származásúaknak állító, a város gyógyszerészenek házánál pestisben meghalt személyről tájékoztatta a szék vezetőit, ugyanakkor arra is utasított, hogy a csütörtöki vásárra Udvarhelyszék felől érkezők a fertőzés gyanúja alatt álló, egyelőre azonban vesztégszár nélküli Héjjasfalvát és vidékét kerüljék el. Kelpius, aki testvére volt a korábban németországi egyetemeken pietista szellemben teológiát hallgató, majd a század végén Amerikába utazó és annak keleti partjain vallási közösséget megalapító Johannes Kelpiusnak (1667–1708), továbbá arról is tájékoztatót, hogy a járvány a városban is kitört, a fertőzötteket és a gyanús személyeket pedig a városfalakon kívülre, feltehetően az ott létrehozott, zárlat alatt lévő telepre, részben a kör-

nyező erdőkre toloncolták ki. A város patikáriusának haláláról szóló tudósítás jelezheti annak korábbi udvarhelyszéki kapcsolatait, ugyanakkor magyarázatot szolgáltat arra is, hogy Bethlen Kata miért nem a közeli Segesvárról, hanem Medgyesről hivatott orvost férje fehéregyházi betegágyához.

Ismert, hogy a pestis elleni védekezést tárgyaló orvosi traktátusok, de a népi gyógyásatra is alapozó kéziratok forgalomban voltak, chirurgus vagy borbélyok tartását Erdélyben csak a gazdagabb szász városok engedhették meg maguknak. Udvarhelyszék követői is a „német borbélyok” állandó tartásának nagy költségeire panaszkodtak 1719 elején az országgyűlésen, hiányukban az egy évtizeddel korábbi járvány idején Udvarhelyen létrehozott ispotálynak<sup>11</sup> juthatott jelentősebb szerep a gyógyításban. Az említett év szeptemberében készített összeírások arról tanúskodnak, hogy a legsúlyosabban érintett vidékek a Háromszékkal szomszédos Bardóc fiúszék, a Homoród völgyének, Korond, Zetelaka és Székelykeresztúr környékének falvai voltak. Udvarhely városában 323, a szék

területén tízezret is meghaladó áldozatszámról tudósítanak, amely az összlakosságnak mintegy harmadát jelentette.<sup>12</sup>

A pestisre vonatkozó orvosi ismeretek még nagyon hiányosak voltak. Az már ismert volt, hogy a pestis nem a levegő útján, hanem „per communicationem” terjed, nem véletlenül tehát a fertőzöttek elkülönítését, a halottak ruháinak elégetését elrendelő sorozatos intézkedések. A korszak legismertebb erdélyi, már a XVII. század végén több kiadást megérvő, *Pax Corporis* című orvosi szakkönyvét összeállító Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) például a lakás levegőjének tisztítását, az emésztési zavarok elkerülését, a gyomor fertőtlenítését javasolta Teleki Sándornak, ugyanakkor néhány, korábban kikísérletezett orvosságot és dohányzást is ajánlva a járvány megelőzésére. Az 1717–1719-es pestisjárvány idején a kor kiemelkedő erdélyi orvosa, a Szébenben működő Köleséri Sámuel (1663–1732) latin és magyar nyelven is megjelentette orvosi tanácsait. A gyakorlati megfigyelések ellenére a korban a



Soós Ferenc:  
A dög-halál Isten harcza  
az emberekkel.  
Kolozsvár, 1720.

pestist továbbra is Isten büntetéseként értelmezték, mint erről Soós Ferenc református püspök munkája tanúsodik.

Az alábbiakban Kelpius György említett levelét közöljük, mely a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közötti igazgatójának, az egykori jeles kuruckor-kutató történész Csutak Vilmosnak (1878–1936) oklevélgyűjteményében található. Levéltári jelzete: Román Nemzeti Levéltárak Kovászna Megyei Hivatala (Sepsiszentgyörgy), Fond 79, Nr. 2, 64–65.

„Mind bizodalmas jóakaró Uramnak ajánlom becsüllettel való szolgálatomot, és Istentől minden üdvességes jókot kívánok Uram kegyelmednek.

Az mint ez előtt irtam vala Uram kegyelmednek, hogy itt az Apothecarius házánál két szolgáló hertelen meghölt, akik fiatfalvi s sófalviaknak mondották magokat, úgy érttyük, hogy az edgyik héjasfalvi lett legyen s nem gondolhatunk egyebet, hanem ezen falu infectus lévén, onnan inficialodott az Paticarius háza, amellyből az két szolgáló, az után az gazda aszo-

nyom, annak utánna a gyermek és a Paticarius exponaltatván, már maga is oda ki meghölt. Hogy pedig Isten után megöriztethessünk tovább az infectiotól, Városunk concludalta, hogy az Fejéredgyháza felé szolgáló kapun senkit be ne bocsássunk, mint hogy Héjasfalván máig is által járnak az utazók. Kérem azért Uram kegyelmedet, ne nehesztelleye az nemes székbeli embereknek híré adatni, hogy az kik ide jöni akarnak, azon útra ne jöjenek, hanem az Küküllön oda fel az innét lakók által menvén, mint hogy az Bárgáz kapuján kívül való híd nincsen megépítve, az túl lakók pedig csak ott az Küküllő mellett jöjenek alá és a Malom utján kívül való hidon által az kapu tájához, az hol is az vásárt csőtörtökönként megtartattyk, de authenticus passussok legyen, vagy militaris Fő Tiszt, vagy az Nemes Szék Fő Tiszt uraimék subscriptioja alatt költ, vagy Uram kegyelmed passussával jöjenek, mert úgy láttuk, az fraudulentia sok. Olyan hírt hoznak némellyek, hogy Nemes Udvarhely széken is tovább serpalt volna, adgya Isten úgy ne legyen, kérem Uram kegyelmedet ne nehesztelleyen arról tudósítani.

Az Akasztófa felé való majorokbeli oláhok is suspitióban lévén, azokat mind el tudtuk onnan az erdőkre Dá-

nos felé, s reményük Isten kegyelmességéből így conserválhattuk Isten után városunkot, s azon oláhok is csak az héjasfalviaktól kezdettek volt inficialodni, minthogy őrizet alatt nincsen az falu.

Ezzel Isten oltalmában ajánlom Uram kegyelmedet, maradván Uram kegyelmed jóakaró kész szolgálja

Kelpius György

Segesvár, 22 May A. 1719.

Címzés: Perillustri ac Generoso Domino Balthasari Koncz, Inclytae Sedis Siculicali Udvarhely notario, domino mihi confidentissimo. N. Soly-mos.”

Csáki Árpád



<sup>1</sup> Erről újabban Csáki Árpád: Szárazság és pestis Háromszéken 1717–1720-ban. In: ACTA SICULICA 2010. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve. Főszerk. Kinda István. Sepsiszentgyörgy, 2010. 277–287.

<sup>2</sup> Egyházi források szerint a pestis áldozatainak száma meghaladta a 11 000 lelket. SzOkl. VII. 233. Erről újabban lásd Kósa Béla (összeáll.): A pestis nálunk az idő folyamán. In: Szereda Origo. VI. évf. (2010) 4. szám. 4–8.

<sup>3</sup> Pál-Antal Sándor: Pestis Udvarhelyszéken a 18. század elején. In: Sipos Gábor (szerk.): Emlékkönyv Benkő Samu születésének 80. évfordulójára. Kolozsvár, 2008. 225–238.

<sup>4</sup> Vekerdi László: Magyarországi és erdélyi pestisjárványok a XVIII. században. Sajtó alá rend. Gazda István. [Piliscsaba], 2009. 17.

<sup>5</sup> Cserei Mihály: Erdély története [1661–1711]. Sajtó alá rend. és jegyz. Bánkúti Imre. Budapest, 1983. 443.

<sup>6</sup> Pál-Antal Sándor, 2008. 228.

<sup>7</sup> SzOkl. VII. 241–242.

<sup>8</sup> Erről lásd még Jakab Elek–Szádeczky Lajos: Udvarhely vármegye története a legrégebbi időtől 1849-ig. Budapest, 1901. 450–456.

<sup>9</sup> Magyar emlékirók 16–18. század. Vál. és szerk. Bitskey István. Budapest, 1982. 718.

<sup>10</sup> Jakab Elek–Szádeczky Lajos, 1901. 456.

<sup>11</sup> Vofkori György: A székelyudvarhelyi kórházról. In: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok I. Székelyudvarhely, 2001. 137–138.

<sup>12</sup> Pál-Antal Sándor, 2008. 230–231.